

О. Д. Павлюк

аспірант кафедри психології управління
ДВНЗ «Університет менеджменту освіти»

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ ЛІДЕРСЬКИХ ЯКОСТЕЙ ЗДОБУВАЧІВ ОСВІТИ В УМОВАХ ПРОФЕСІЙНИХ (ПРОФЕСІЙНО-ТЕХНІЧНИХ) НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ

У статті висвітлено проблему діагностики лідерських якостей здобувачів освіти професійних (професійно-технічних) навчальних закладів. Показано, що умови, в яких учні навчаються, впливають на розвиток лідерських якостей. Наведено частину результатів емпіричного дослідження лідерських якостей здобувачів освіти та його зв'язку з освітнім простором у навчальних закладах. Розділено лідерські якості по компонентах та представлено методичну базу діагностики лідерських якостей учасників навчально-виховного процесу. Показано рівень розвитку лідерських якостей учнів у професійних (професійно-технічних) навчальних закладах.

Ключові слова: лідерські якості, учні закладів професійної (професійно-технічної) освіти, діагностичний інструментарій для вивчення лідерських якостей, компоненти лідерських якостей, умови для розвитку лідерських якостей.

Постановка проблеми. У сучасних умовах реформування професійно-технічної освіти відповідно до запитів і викликів сучасного суспільства гостро стоїть питання про розвиток лідерства в закладах професійної (професійно-технічної) освіти. Вимоги сучасності створюють передумови для розвитку прогресивного та інтегрованого освітнього середовища, в якому будуть розвиватися лідерські якості учасників навчально-виховного процесу. Теоретичний аналіз концептуальних положень і підходів до вивчення сутності лідерства та лідерських якостей учнів закладів професійної (професійно-технічної) освіти та вивчення умов у цих навчальних закладах визначили необхідність проведення спеціального емпіричного дослідження.

Зазначимо, що проблема лідерських якостей особистості вже була предметом уваги дослідників. Вивченням різних аспектів лідерства займалися такі вчені, як Г. Андрєєва, О. Бондарчук, Т. Гавлітіна, Л. Карамушка, І. Кон, Є. Кузьмін, Б. Паригін, А. Петровський, Р. Стогділ, Л. Уманський тощо. Досліджувались лідерські якості особистості представників різних вікових груп і професійних спільнот (О. Бондарчук, Т. Гавлітіна, Л. Карамушка, Н. Семченко, О. Чернишов, Т. Фелькель та ін.), дитячих і юнацьких колективів (Є. Аркін, Л. Артемова, І. Волков, Г. Драгунова, А. Залужний, Я. Коломінський, В. Мороз, В. Ягоднікова тощо). У ПТНЗ – в основному в межах педагогіки – накопичено великий позитивний досвід підготовки висококваліфікованих спеціалістів із середньою освітою. Історико-педагогічні аспекти цієї важливої проблеми відображено в працях вітчизняних вчених Н. Абашкіної, А. Дьоміна, О. Дубінчук, Н. Ничкало,

В. Паламарчука, В. Пікельної, Н. Розенберга, Л. Сергеєва, Н. Талалуєвої, О. Щербак та ін. Проблемі підготовки кваліфікованих фахівців у галузі управління приділялась увага в дослідженнях В. Єфремова, О. Кудріна, Т. Литвиненко, В. Маслова, В. Олійника, Ю. Старостіна тощо.

Мета статті – дослідити рівні розвитку лідерських якостей учнів закладів професійної (професійно-технічної) освіти та обґрунтувати умови їх розвитку.

Виклад основного матеріалу. Реалізація констатувального етапу емпіричного дослідження передбачала адекватний добір психодіагностичного комплексу; створення оптимальних організаційних умов для його проведення в закладах професійної (професійно-технічної) освіти. За результатами теоретичного аналізу проблеми формування та розвитку лідерських якостей учнів закладів професійної (професійно-технічної) освіти, експертної оцінки практичних психологів та інженерно-педагогічних працівників системи професійної освіти, роботодавців, опитування учнів та їхніх батьків, було розроблено модель лідерських якостей учнів закладів професійної (професійно-технічної) освіти, що містить такі компоненти: гностичний, мотиваційний, когнітивний, комунікативно-організаційний, особистісний, емоційно-вольовий.

Суть цих компонентів полягає в такому:

1) гностичний – визначає сформованість знань про лідерство, лідерські якості, сучасні й ефективні теорії та стилі лідерства, закономірності розвитку групи та колективу, обізнаність учнів щодо чинників формування лідерських якостей, усвідомлення рівня розвитку власних лідерських якостей і розуміння важливості завдань, які необхідно виконувати для їх розвитку;

2) мотиваційний – забезпечує мотивацію успіху, потребу в досягненні поставлених цілей, прагнення до самоствердження та самореалізації;

3) когнітивний – зумовлює логічність, здатність до прогнозування та узагальнення, критичність та розсудливість, творче мислення;

4) комунікативно-організаційний – визначає комунікабельність, тактовність, уважність, ініціативність, енергійність, доброзичливість, уміння працювати в системі зворотного зв'язку, вміння розв'язувати конфлікти та адаптуватися тощо;

5) особистісний – зумовлює адекватну самооцінку, чесність, порядність, надійність, активність, оптимізм, почуття гумору, вимогливість до себе та до інших;

6) емоційно-вольовий – передбачає цілеспрямованість, цілісність і послідовність, наполегливість, відповідальність, рішучість, упевненість у собі, стресостійкість, урівноваженість, готовність до ризику тощо.

Під час дослідження лідерських якостей учнів професійних (професійно-технічних) навчальних закладів ураховано вік, стать, курс навчання, освіту, регіон проживання, майбутню професію та її характеристики, склад сім'ї, участь у гуртках і секціях тощо.

У результаті вивчення, аналізу та формування компонентів було створено методичну базу дослідження (див. табл. 1).

Експериментальною базою констатувального етапу емпіричного дослідження, проведеного протягом 2017–2018 рр., стали такі заклади:

«Київський центр професійно технічної освіти», Державний навчальний заклад «Київський професійний коледж з посиленою військовою та фізичною підготовкою», «Вище професійне училище № 33» м. Київ, «Київське вище професійне училище сервісу та дизайну», «Київський професійний будівельний ліцей», «Вище професійне училище № 1» м. Рівне, «Слов'янський професійний художній ліцей». Емпірична перевірка здійснювалася на виборці 370 учнів, яких було розподілено на групи: 1) за статтю: дівчата (43,8%), хлопці (56,2%); 2) за віком: до 17 років (57,3%), понад 17 років (42,7%); 3) за курсом навчання: перший курс (62,2%), другий курс (31,9%), третій курс (5,9%); 4) за освітою: базова середня (86,8%), повна середня (13,2%); 5) за типом майбутньої професії: «людина – людина» (40,5%), «людина – техніка» (38,1%), «людина – знакова система» (21,4%); 5) за характеристикою майбутньої професії: споріднена (44,1%), інтегрована (55,9%). Додатково враховувалося: 1) склад сім'ї: повна сім'я (64,6%), неповна сім'я (30,5%), дитина-сирота (4,9%); 2) кількість дітей у сім'ї: одна дитина (26,8%), дві дитини (41,6%), троє і більше дітей (31,1%), семеро дітей (0,5%); 3) регіон проживання: село (37%), місто (63%); 4) участь у гуртках і секціях: беруть участь (30,5%), не беруть участь (69,2%).

Рівні розвитку лідерських якостей учнів закладів професійної (професійно-технічної) освіти визначалися за розробленою нами моделлю, яка являє собою сукупність зазна-

Таблиця 1

Методична база дослідження показників розвитку лідерських якостей учнів професійних (професійно-технічних) навчальних закладів

Критерії та показники	Методики дослідження
Гностичний: – сформованість знань про лідерство, лідерські якості	Малоформалізовані, діалогічні засоби діагностики спостереження та бесіди. Позитивним аспектом спостереження є отримання даних про реальну поведінку і взаємини. Під час бесіди враховується те, що якість отриманої інформації залежить від ступеня встановленого контакту з випробуваними, надання їм можливості максимального самовираження, здатності бачити відповідність вербального і невербального проявів, уміння правильно формулювати і вчасно ставити запитання.
Мотиваційний: – мотивація до успіху, потреба в досягненні поставлених цілей, прагнення до самоствердження та самореалізації	Методика діагностики досягнень (автор М. Магомед Емінов) [13, с. 98–102]. Методика діагностики до успіху (автор Т. Елерс) [17]. Значущість лідерських якостей, що входять до мотиваційного блоку (мотиваційний блок авторської методики). Модель лідерських якостей учнів закладів професійної (професійно-технічної) освіти
Когнітивний та особистісний: – логічність, здатність до прогнозування і узагальнення, критичність та розсудливість, активність та ініціативність, оптимізм, рівень домагань і рівень самооцінки	Значущість лідерських якостей, що входять до когнітивного та особистісного блоку (когнітивний та особистісний блок авторської методики). Методика дослідження самооцінки (автор Дембо-Рубінштейн) [16]. Експрес-тест діагностики самооцінки лідерства [13, с. 391–392].
Комунікативно-організаційний та емоційно-вольовий: – комунікабельність, тактовність, уважність, ініціативність, енергійність, уміння працювати в системі зворотного зв'язку, вміння розв'язувати конфлікти та адаптуватися.	Методика діагностики лідерських здібностей (автори Є. Жаріков, Є. Крушельницький) [13, с. 316] (емоційно-вольовий). Методика діагностики комунікативних та організаторських схильностей (КОС - 2) [13, с. 263–265]. Методика дослідження міжособистісних відносин у групі – соціометрія [12, с. 3]. Значущість лідерських якостей, що входять до комунікативно-організаційного та емоційно-вольових блоків (комунікативно-організаційні та емоційно-вольові блоки авторської методики)

чених вище компонентів та становить перелік значущих лідерських якостей і їх оцінювання учнями за п'ятибальною шкалою. Після обробки даної методики за допомогою програми SPSS Statistics ми отримали певні результати (див. табл. 2).

Таблиця 2

Модель лідерських якостей учнів закладів професійної (професійно-технічної) освіти

Лідерські якості	Бали, у середньому
<i>Мотиваційний блок</i>	
потреба в досягненні поставлених цілей	3,92
прагнення до самоствердження та самореалізації	3,68
мотивація до лідерства та успіху	3,38
Усього, в середньому	3,66
<i>Комунікативно – організаційний блок</i>	
доброзичливість	4,11
товариськість	4,10
енергійність	4,05
уважність	3,65
ініціативність	3,65
вміння адаптуватися	3,64
тактовність	3,61
комунікабельність	3,58
вміння розв'язувати конфлікти	3,56
працювати в системі зворотного зв'язку	3,55
Усього, в середньому	3,77
<i>Емоційно-вольовий блок</i>	
цілеспрямованість	3,85
відповідальність	3,84
наполегливість	3,78
готовність до ризику	3,74
рішучість	3,71
впевненість у собі	3,66
врівноваженість	3,59
цілісність і послідовність	3,52
стресостійкість	3,47
Усього, в середньому	3,69
<i>Когнітивний блок</i>	
творче мислення	3,74
логічність	3,69
критичність і розсудливість	3,50
здатність до прогнозування й узагальнення	3,49
Усього, в середньому	3,60
<i>Особистісний блок</i>	
надійність	4,08
почуття гумору	3,98
активність	3,93
оптимізм	3,85
вимогливість до себе та інших	3,82
адекватна самооцінка	3,79
ініціативність	3,78
Усього, в середньому	3,94

Отже, в результаті аналізу отриманих даних можна зробити висновок, що в мотиваційному блоці представленої моделі така якість, як

потреба в досягненні поставлених цілей, має найвищі показники. Це свідчить про небайдужість як до особистісного розвитку загалом, так і до розвитку внутрішньо-особистісної мотивації. Умови, що створюються для розвитку зовнішньої та внутрішньої мотивації в навчальних закладах, позитивно сприяють розвитку якостей у даному компоненті. Йдеться про психолого-управлінські умови, зокрема, вміння адміністрації та інженерно-педагогічного колективу (далі – ІПК) ініціювати виникнення відповідних обставин, що сприяють покращенню мікроклімату в навчальному закладі. Важливі також психолого-педагогічні умови, а саме: здатність ІПК визначати важливі лідерські ролі та функції в навчальних групах.

У комунікативно-організаційному блоці найвищі показники отримали такі якості: доброзичливість, товариськість та енергійність. Це зумовлюється віком опитаних осіб (юнацький вік) та значущістю для учнів професійної (професійно – технічної) освіти цих якостей у контексті нашого дослідження. У даному компоненті важливу роль відіграють індивідуально психологічні умови розвитку, а саме: розвиток емпатії учнів у навчальних групах; розвиток гнучкості та адаптивності; розвиток асертивності.

Аналізуючи емоційно-вольовий блок, можна зробити висновок, що для учасників навчально-виховного процесу важливими є: цілеспрямованість, відповідальність і наполегливість, що зумовлюються комплексом умов у процесі навчальної діяльності. Важливо зауважити, що вказані якості актуалізуються та розвиваються на навчальних та виробничих практиках у процесі навчання. Зауважимо, що психолого-педагогічні та індивідуально-психологічні умови сприяють розвитку вищевказаних якостей. Розвиток здатності учнів приймати самостійні рішення та нести за них відповідальність, уміння подавати та сприймати нові ідеї на всіх рівнях у навчальному закладі, здатність до саморегуляції всіх учасників навчально-виховного процесу зумовлюють розвиток даного компоненту.

Творче мислення, що входить до когнітивного блоку, отримало показники 3,74 та свідчить про середній рівень когнітивних функцій учнів, що зумовлено як зовнішніми чинниками (неперспективністю деяких робочих професій, стереотипізацією цих професій, низький кваліфікаційний рівень ІПК, часта зміна кадрів), так і внутрішніми (розвиток когнітивного критерію потребує великих ресурсів, які не завжди можливо втілити в сучасних умовах освітнього простору професійних (професійно-технічних) навчальних закладів.

Розглядаючи особистісний блок, можна зауважити, що надійність для учасників навчально-виховного процесу відіграє значущу роль у контексті нашого дослідження, це зумовлено міжособистіс-

ним спілкуванням як з однолітками, так і зі значущими для них дорослими. Умови, що призводять до розвитку особистісного блоку, мають бути комплексними, тільки тоді буде позитивний результат. При цьому особистісний блок має найвищі показники, а когнітивний – найнижчі. Це свідчить про те, що учасники навчально-виховного процесу професійних (професійно-технічних) навчальних закладів надають перевагу розвитку особистісних лідерських якостей.

Провівши одномірний дисперсійний аналіз міжгрупових факторів за статтю досліджуваних: хлопці (208 осіб), дівчата (162 особи), у процесі оцінки виведено графік профілю оцінок: маргінальну середню групи мотиваційних якостей. На поданому графіку бачимо, що різниця між статтю в групі мотиваційних якостей незначна, а саме: хлопці (3,7), дівчата (3,619). У групі комунікативних якостей в одномірному дисперсійному аналізі міжгрупових факторів за статтю отримано такі результати: хлопці (3,76), дівчата (3,77); група емоційно-вольових якостей: хлопці (3,78), дівчата (3,55); група когнітивних якостей: хлопці (3,67), дівчата (3,51); група особистісних якостей: хлопці (3,95), дівчата (3,92). Під час одномірного дисперсійного аналізу міжгрупових факторів за віком та освітою досліджуваних у всіх компонентах лідерських якостей чітко простежується взаємозв'язок між компонентами і підвищенням їхніх показників, з віком показники стають вищими.

Додатково провівши аналіз оціночних маргінальних середніх мотивації до лідерства та успіху, отримали такі дані в балах: хлопці (3,425), дівчата (3,323); потреба в досягненні поставлених цілей

у балах: хлопці (3,83), дівчата (3,975); прагнення до самоствердження та самореалізації в балах: хлопці (3,678), дівчата (3,685). Даний аналіз свідчить про те, що розвиток групи мотиваційних якостей в учнів закладів професійної (професійно-технічної) освіти частково залежить від статевої приналежності.

Провівши аналіз у мотиваційному блоці такої якості, як потреба в досягненні поставлених цілей (у середньому в балах), що отримала найвищі показники (3,92), та порівнявши їх за статевою приналежністю, можемо стверджувати, що ця якість вища за показниками в балах (див. рис. 1). На нашу думку, такі результати зумовлюються статевими особливостями в юнацькому віці.

У процесі одномірного дисперсійного аналізу міжгрупових факторів (див. табл. 3) – статі досліджуваних (хлопці – 208, дівчата – 162) та віку (до 17 років, понад 17 років) – ми отримали графіки профілю під час оцінки маргінального середнього прагнення до самоствердження та самореалізації, на яких зображено показники в балах: до 17 років (3,625), понад 17 років (3,37). Додатково під час аналізу, що пов'язаний зі статтю та віком, отримали такі показники в балах: дівчата (від 3,6 до 3,760), хлопці (від 3,65 до 3,72).

Таблиця 3

Результати дисперсійного аналізу міжгрупових факторів

	Значення	Кількість осіб
Стать досліджуваних	хлопці	208
	дівчата	162
Групи досліджуваних за віком	до 17 років	212
	понад 17 років	158

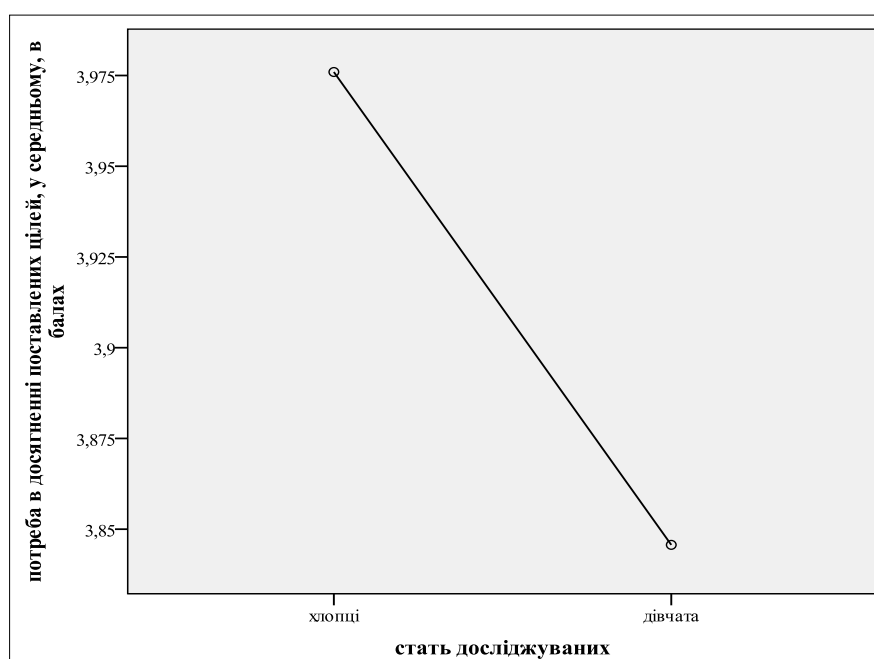

Рис. 1. Аналіз потреби в досягненні поставлених цілей

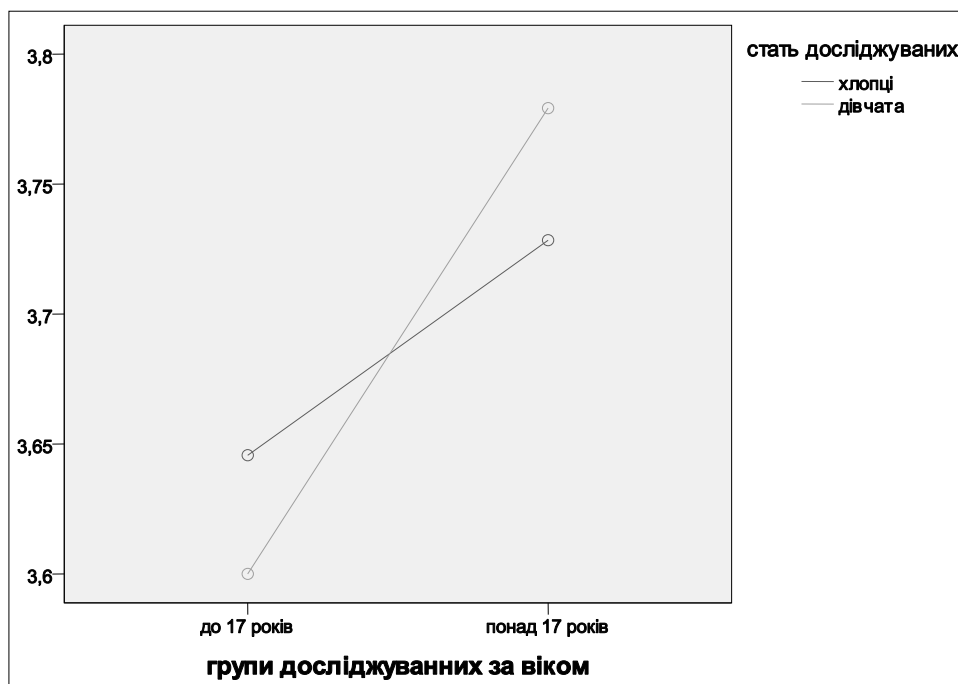

Рис. 2. Оціночне маргінальне середнє прагнення до самоствердження та самореалізації

Аналізуючи прагнення до самоствердження та самореалізації, розділивши дані за статевою приналежністю та віковою категорією, можна прослідкувати, що дана якість із підвищенням вікових показників збільшується, та показники в жіночій статі вищі, ніж у чоловічій.

Висновки. Отже, було розроблено модель лідерських якостей учнів закладів професійної (професійно-технічної) освіти, що містить такі компоненти: гностичний, мотиваційний, когнітивний, комунікативно-організаційний, особистісний, емоційно-вольовий. Підготовлено методичну базу дослідження показників розвитку лідерських якостей учнів професійних (професійно-технічних) навчальних закладів. Було опитано 370 осіб в окремих регіонах України.

У результаті обробки отриманих даних можна зробити висновок, що в мотиваційному блоці потреба в досягненні поставлених цілей має найвищі показники та свідчить про небайдужість як до особистісного розвитку взагалі, так і до розвитку внутрішньо-особистісної мотивації. У комунікативно-організаційному блоці найвищі показники отримали такі якості: доброзичливість, товарицькість та енергійність. Розглядаючи особистісний блок, можна зауважити, що надійність для учасників навчально-виховного процесу відіграє значущу роль у контексті нашого дослідження. Це зумовлено міжособистісним спілкуванням як з однолітками, так і зі значущими для них дорослими. Найвищі результати в емоційно-вольовому блоці отримали: цілеспрямованість, відповідальність та наполегливість. Творче мислення з найвищими показниками представляє когнітивний блок.

Проведено порівняльний аналіз компонентів й описано, що особистісний блок має найвищі показники, а когнітивний – найнижчі. Це свідчить про те, що учасники навчально-виховного процесу професійних (професійно-технічних) навчальних закладів надають перевагу розвитку особистісних лідерських якостей. Додатково наведено результати по окремих якостях у контексті нашого дослідження та описується різниця, що зумовлюється статевими особливостями в юнацькому віці. У результатах дослідження прагнення до самоствердження та самореалізації, розділивши дані за статевою приналежністю і віковою категорією, можна прослідкувати, що дана якість із підвищенням вікових показників збільшується, та показники в жіночій статі вищі, ніж у чоловічій.

Перспективи роботи не вичерпуються емпіричним дослідженням, а передбачають подальше вивчення емпіричних даних, розробку та апробацію програми психологічного тренінгу розвитку лідерських якостей учасників навчально-виховного процесу закладів професійної (професійно-технічної) освіти.

Література:

1. Алфімов Д.В. Зміст феномену «лідерські якості особистості». Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах: зб. наук. пр.; Класич. приват. ун-т. Запоріжжя: б. в., 2010. Вип. № 11 (64). С. 44–51.
2. Басіна А.В. Типи лідерів. Освітній менеджмент: навчальний посібник; за ред. Л. Даниленко, Л. Карамушки. К.: Шкільний світ, 2007. С. 163–166.

3. Бурлачук Л.Ф. Психодиагностика. 2-е изд. СПб.: Питер, 2011. 384 с.
4. Василькова О.І. Дослідження особистісних характеристик лідерів навчальних груп ПТУ. Проблеми загальної та педагогічної психології: зб. наук. пр. Ін-ту психології ім. Г.С. Костюка АПН України; за ред. Максименка С.Д. К.: «Гнозис», 2003. Т. 5. Ч. 4. С. 73–77.
5. Еникеев М.И. Психологическая диагностика: стандартизир. тесты. Приор, 2003. 288 с.
6. Комплекс психодіагностичних методик дослідження професіоналізму педагогічних працівників / О.І. Бондарчук, Т.М. Гавлітіна, Л.М. Смольська, В.М. Вронська. Київ – Рівне, 2017. 23 с. URL: <http://umo.edu.ua/spiljna-zroipppo-laboratorija-psikhologhiji-profesionalizmu> (дата звернення: 13.05.2018).
7. Мороз В.П. Організаційно-педагогічні умови формування лідерських якостей студентів вищих навчальних закладів у процесі діяльності органів студентського самоврядування: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.07. Старобільськ, 2015. 20 с.
8. Пашукова Т.И., Допира А.И., Дьяконов Г.В. Психологические исследования: Практикум по общей психологии для студентов педагогических вузов: учеб. пособие. М.: Изд-во «Институт практической психологии», 1996. 127 с.
9. Психологические тесты/под ред. А.А. Карелина: в 2 т. М.: ВЛАДОС, 2003. Т. 2. 248 с.
10. Самооценка лидерства / Н.П. Фетискин, В.В. Козлов, Г.М. Мануйлов. Социально-психологическая диагностика развития личности и малых групп. М., 2002. 400 с. С. 98–102.
11. Сергеева Л.М. Формування управлінських навичок в учнів вищих професійних невиробничій сфері: автореф. дис. ... канд. пед. наук: спец.: 13.00.04; Університет менеджменту освіти. К., 2000. 18 с.
12. Ягоднікова В.В. Формування лідерських якостей старшокласників в особистісно орієнтованому виховному процесі загальноосвітньої школи: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.07 «Теорія та методика виховання»; ПУПУ ім. К.Д. Ушинського. Одеса, 2005. 28 с.
13. Яншин П.В. Клиническая психодиагностика личности: учеб.-метод. пособ. 2-е изд., испр. СПб.: Речь, 2007. С. 320.
14. Мотивация персонала: учеб пособие. Практик. задания. (практикум)/ Ю.Г. Одегов, Г.Г. Руденко, С.Н. Апенько, А.И. Мерко. М.: Альфа-Пресс, 2010. 640 с.

Павлюк О. Д. Результаты исследования лидерских качеств соискателей образования в условиях профессиональных (профессионально-технических) учебных заведений

В статье отражена проблема диагностики лидерских качеств соискателей образования профессиональных (профессионально-технических) учебных заведений. Показано, что условия, в которых ученики обучаются, влияют на развитие лидерских качеств. Приведена часть результатов эмпирического исследования лидерских качеств соискателей образования и его связи с образовательным пространством в учебных заведениях. Разделены лидерские качества по компонентам и представлена методическая база диагностики лидерских качеств участников учебно-воспитательного процесса. Показан уровень развития лидерских качеств учеников в профессиональных (профессионально-технических) учебных заведениях.

Ключевые слова: лидерские качества, ученики заведений профессионального (профессионально-технического) образования, диагностический инструментарий для изучения лидерских качеств, компоненты лидерских качеств, условия для развития лидерских качеств.

Pavliuk O. D. Results of leadership qualities research of students in the vocational educational establishments

The article clarifies the problem of the leadership qualities diagnosing in the vocational educational institutions. It is shown that the conditions in which students study influence the development of leadership qualities. The part of results of empirical research of educators' leadership qualities and their connection with educational space in educational establishments is given. The leadership qualities are segmented according to the components and the methodical basis for diagnosing the leadership qualities of the participants of the educational process is presented. The level of development of students' leadership qualities in vocational educational institutions is shown.

Key words: leadership qualities, students of institutions of vocational education, diagnostic tools for studying leadership qualities, components of leadership qualities, conditions for the development of leadership qualities.